

East African Journal of Swahili Studies

eajss.eanso.org

Volume 5, Issue 1, 2022

Print ISSN: 2707-3467 | Online ISSN: 2707-3475

Title DOI: <https://doi.org/10.37284/2707-3475>

EAST AFRICAN
NATURE &
SCIENCE
ORGANIZATION

Original Article

Mchango wa Mashairi ya Kiganda katika Kuendeleza Muundo wa Ushairi wa Kiswahili Kupitia Ufunzaji na Ujifunzaji

Edwine Atukunda^{1*}, Dkt. Owen McOnyango, PhD¹ na Dkt. Deborah Amukowa, PhD¹

¹ Chuo Kikuu cha Maseno, S. L. P. 3275-40100, Kisumu, Kenya.

* Barua pepe ya mawasiliano : edwineatukunda@gmail.com

DOI ya Nakala: <https://doi.org/10.37284/jammk.5.1.724>

Tarehe ya Uchapishaji: **IKISIRI**

27 Juni 2022

Istilahi Muhimu:

*Ushairi,
Muundo,
Kiganda,
Ushairi,
Mchango,
Ufunzaji.*

Wanafunzi wengi nchini Uganda wanachukulia utanzu wa ushairi wa Kiswahili kuwa mgumu na wanapata ugumu katika kujifunza ushairi wa Kiswahili. Ushairi wa Kiganda umekuwa unatendwa vizuri katika mtihamu wa kitaifa. Upande wa Kiswahili, kuna ugumu katika ujifunzaji wa ushairi wa Kiswahili na ugumu huu umesababisha matokeo mabaya katika mtihamu wa kitaifa katika somo la ushairi wa Kiswahili nchini Uganda. Wanafunzi hawa wanasomea katika mandhari sawa, kwa hivyo utendaji wao kwenye mtihamu unastahili kuwa sawa. Kwa hivyo, makala hii imechanganua mchango wa ushairi wa Kiganda katika maendeleo ya ushairi wa Kiswahili kimuundo. Madhumuni ya makala hii ni: Kufafanua jinsi muundo wa ushairi wa Kiganda unavyoweza kuendeleza muundo wa ushairi wa Kiswahili kupitia ufunzaji na ujifunzaji. Kudadavua jinsi muundo wa ushairi wa Kiswahili unavyoweza kuvunja mipaka iliyowekwa na kupanuka. Makala hii imeongozwa na nadharia ya umuundo ambayo iliasisiwa na Ferdinand De Saussure (1909) Mihimili ya nadharia hii ni fasihi inastahili kuchunguzwa kama muundo mmoja uliojengwa kwa vipengele tofauti vinavyoshirikiana kukiunda kitu kizima. Pili, huchunguza vipengele mbalimbali vya mfumo wa fasihi kwa kuchunguza jinsi vinavyohusiana na kuchangiana katika kukamilisha kazi husika. Tatu, hulenga maana katika matini ya kifasihi na kupuuza maswala mengine ya nje kama muktadha. Mashairi yalikusanywa kutoka diwani mbili za Kiswahili na mbili za Kiganda. Mashairi 60 yalikusanywa; yaani, 30 ya Kiganda na 30 ya Kiswahili na 15 yalichaguliwa kutoka kila diwani kwa kutumia uteuzi nasibu. Mashairi yatatolewa kwenye diwani za Kiswahili; “Malenga wa ziwa kuu” na “Malenga wa karne moja” na za Kiganda; “Ab’Oluganda ab’Enda emu” na “Balya n’ensekeezi”. Kundi lengwa ni walimu watano wa Kiganda na watano wa Kiswahili ambao walichaguliwa kimakusudi na kushiriki katika uchambuzi ambao uliandamana

na maoni yao kuhusu ujifunzaji na ufunzaji wa ushairi. Makala hii ilifafanua jinsi mwalimu wa ushairi wa Kiswahili anavyoweza kuhamisha maarifa kutoka ushairi wa Kiganda hadi wa Kiswahili.

APA CITATION

Atukunda, E., McOnyango, O., & Amukowa, D. (2022). Mchango wa Mashairi ya Kiganda katika Kuendeleza Muundo wa Ushairi wa Kiswahili Kupitia Ufunzaji na Ujifunzaji. *East African Journal of Swahili Studies*, 5(1), 171-182. <https://doi.org/10.37284/jammk.5.1.724>.

CHICAGO CITATION

Atukunda, Edwine, Owen McOnyango & Deborah Amukowa. 2022. "Mchango wa Mashairi ya Kiganda katika Kuendeleza Muundo wa Ushairi wa Kiswahili Kupitia Ufunzaji na Ujifunzaji". *East African Journal of Swahili Studies* 5 (1), 171-182. <https://doi.org/10.37284/jammk.5.1.724>.

HARVARD CITATION

Atukunda, E., McOnyango, O., & Amukowa, D. (2022) "Mchango wa Mashairi ya Kiganda katika Kuendeleza Muundo wa Ushairi wa Kiswahili Kupitia Ufunzaji na Ujifunzaji", *East African Journal of Swahili Studies*, 5(1), pp. 171-182. doi: 10.37284/jammk.5.1.724.

IEEE CITATION

E. Atukunda, O. McOnyango, & D. Amukowa. "Mchango wa Mashairi ya Kiganda katika Kuendeleza Muundo wa Ushairi wa Kiswahili Kupitia Ufunzaji na Ujifunzaji", *EAISS*, vol. 5, no. 1, pp. 171-182, Jun. 2022.

MLA CITATION

Atukunda, Edwine, Owen McOnyango & Deborah Amukowa. "Mchango wa Mashairi ya Kiganda katika Kuendeleza Muundo wa Ushairi wa Kiswahili Kupitia Ufunzaji na Ujifunzaji". *East African Journal of Swahili Studies*, Vol. 5, no. 1, Jun. 2022, pp. 171-182, doi:10.37284/jammk.5.1.724.

UTANGULIZI

Kulingana na Shabaan (2003) ushairi ni sanaa ya vina inayopambanuliwa kama nyimbo, mashairi na tenzi. Zaidi ya kuwa sanaa ya vina, una ufasaha wa maneno machache au muhtasari. Wimbo ni shairi ndogo, ushairi ni wimbo mkubwa na utenzi ni upeo wa ushairi. Mwauliza tena kina na ufasaha huweza kuwa nini? Kina ni mlingano wa sauti za herufi. Kwa maneno mengine huitwa mizani ya sauti na ufasaha ni uzuri wa lugha. Mawazo na maoni na fikra za ndani zinapoelezwa kwa muhtasari wa shairi huvutia moyo kwa namna ya ajabu.

Ushairi ni hifadhi ya asili inayoeleweka zaidi na moyo wa kila mtu anayeishi katika jamii inayohusika. Ushairi ni msingi wa maneno ya hekima tangu kale. Ndicho kitu kilicho bora sana katika maongozi ya dunia kwa kutumia maneno ya mkato na lugha nzito yenye kunata iliyopangwa kwa urari wa mizani na vina maalumu kwa shairi Mnyampala (1965)

Ni utungo ambao katika kila ubeti wake kuna ulinganifu wa vina vitukufu vilivyopangwa kimoja baada ya chenziye; wenye vipande vilivyo na ulinganifu wa mizani zisizo pungufu wala zilizo

zaidi; na vipande hivyo viwe vimetandwa na maneno ya mkato maalum na yenye lugha nyofu, tamu na laini, lugha ambayo ni telezi kwa ulimi kwa kuitamka, lugha ambayo ina uzito wa fikra, tamu kwa mdomo wa kuisema, tumbuizi kwa masikio ya kuisikia na yenye kuathiri moyo uliokusudiwa na kama ulivyokusudiwa Abdilatif (1973)

Massamba (2009) anasisitiza kuwa Kiswahili asili yake ni Kibantu. Wanaamini kuna wakati wa utawala wa watu kutoka nje ya Afrika, kwenye upwa wa Afrika Mashariki, kulikuwa na kabila la Waswahili ambalo lina uhusiano na Wazaramo wa leo. Hassan (2013) anasema kuwa lugha ya Kiswahili ni lugha ya Kibantu na kwa kuwa Wabantu ni wengi zaidi lugha ya Waswahili ilienea upesi na kuanza kutumiwa sana katika biashara na Nyanja zingine. Kwa hivyo Kiswahili na ushairi wake ni kongwe kuliko Kiganda na ushairi wake na katika kipindi fulani Kiswahili kilichangia na kuendeleza Kiganda kimsamiati na kifasihi.

Kihore (2004) anasema kuwa lugha ya Kiswahili ilianza kuandikwa kwa kutumia hati ya kiarabu tangu karne ya 13BC. Kulingana na maoni yake haya, Kiswahili ndiyo lugha iliyokuwa ya kwanza

kuandikwa hapa Afrika Mashariki. Anaongeza kuwa sehemu kubwa ya maandiko ya kale ni tenzi yaani mashairi yenye maelfu ya aya. Hii inaonyesha kuwa ushairi wa Kiswahili una historia ndefu na umekuwa unachangiwa na lugha zingine kama Kiarabu kilichochangia na kukuza Kiswahili kimsamiati. Kulingana na historia hapo juu kuhusu jamii mbili, yaani Waswahili na Waganda, kuna ufanano mkubwa kati ya jamii hizi kama: Wabaganda ni jamii kubwa sana na yenye nguvu nchini Uganda na Waswahili ni watu tajika hapa Afrika Mashariki. Lugha ya Kiganda imeenea sana nchini Uganda na Kiswahili kimeenea sana Afrika Mashariki. Jamii zote mbili zilishiriki katika biashara na kuenea lugha zao na utamaduni. Kwa hivyo zaweza kuchangiana na kuendelezana na utafiti huu ulichambua jinsi ushairi wa Kiganda waweza kuchangia na kuendeleza ule wa Kiswahili.

Swala la Utafiti

Ujifunzaji wa ushairi wa Kiganda nchini Uganda unaendelea vizuri. Ushairi wa Kiganda umekuwa unafanywa vizuri katika mtihani wa kitaifa wa ushairi wa Kiganda. Upande wa Kiswahili, kuna ugumu katika ujifunzaji wa ushairi wa Kiswahili na ugumu huu umesababisha matokeo mabaya katika mtihani wa kitaifa katika somo la ushairi wa Kiswahili nchini Uganda. Hili limetinga maendeleo ya ushairi wa Kiswahili nchini Uganda. Wanafunzi hawa wanasomea katika mandhari sawa. Hata hivyo, wanafunzi wanaofanya mtihani wa ushairi wa Kiganda wanatenda vizuri kuliko wanafunzi wa ushairi wa Kiswahili. Hivyo basi utafiti huu umeonyesha jinsi ushairi wa Kiganda unaweza kuchangia kuendeleza ushairi wa Kiswahili kimuundo, kimtindo, na kimaudhui kupitia ufanzaji na ujifunzaji na kutatua tatizo la kuchukua na kufanya vibaya katika ushairi wa Kiswahili. Utafiti huu ulionyesha jinsi ushairi wa Kiganda unaweza kutumika kurahisisha ujifunzaji wa ushairi wa Kiswahili hivyo kuuendeleza na kuukuza.

UMUUNDO

Nadharia ya Umuundo iliwekewa msingi na mawazo ya mwanaisimu Mswizi Ferdinand De Saussure (1909) ambayo yalikitwa katika lugha. Alikuwa na mawazo tofauti kuhusu uchanganuzi wa lugha. Chimbuko la nadharia ya Umuundo ni Urusi kama anavyosema Fokkema (1995) kuwa asili ya

nadharia ya Umuundo ni urasimu wa Kirusi ulioanza kutumika katika uhakiki mnamo mwaka wa 1920. Mashiko yao yana uhusiano na madai ya Scholes (1974) kuwa, nadharia ya Umuundo ina uhusiano wa karibu na Urasimu huku akieleza kuwa msingi wake ni urasimu na hasa wa Urusi. Wamitila (2002) anaunga mkono mawazo ya Scholes (1974) kwa kueleza kuwa nadharia ya Umuundo inahusishwa na wanaisimu wa shule ya Prague. Mji wa Prague ulikuwa makao ya kikundi cha wanaisimu ambao walitorokea huko baada ya kupigwa marufuku huko Urusi.

Culler (1975) alisisitiza kwamba ushairi ni ishara zinazojisimamia bila kudhibitiwa na mtunzi na ufasiri wa maana unatokana na namna vipengele vya kimuundo huchangizana kimaana. Nadharia hii inasisitiza kuwa kazi ya fasihi yaweza kuwa na maana au ujumbe unaoeleweka bila urejelezi wa nje. Hili liliongoza utafiti huu katika uchambuzi wa maudhui. Maudhui ya mashairi ya Kiganda na Kiswahili yanaweza kueleweka na kuchambuliwa bila urejelezi wa nje kama asemavyo Culler (1975)

Vipashio mbalimbali vya muundo huingiliana na kujenga umbo kamili la utungo wa kifasihi. Vipashio hivyo hutegemeana ili kuunda utungo mmoja uliokamilika. Muundo wa ushairi wa Kiganda na Kiswahili ulichambuliwa kwa kuongozwa na maoni haya. Utafiti huu uliangazia jinsi vipashio vya ushairi wa Kiganda na Kiswahili hutegemeana ili kuunda ushairi. Pia uliangazia jinsi ule muundo kamili wa ushairi wa Kiganda unavyoweza kuchangia na kuendeleza wenzake wa Kiswahili. Eunice (2020) anahakiki diwani kwa kutumia nadharia hii; anahitimisha kuwa vipashio mbalimbali vya muundo huingiliana na kujengana. Pia, huhusiana na kujenga umbo kamili. Kwa mfano, mizani ya mishororo huwepo kwa sababu ya ushirikiano wa silabi zinazojenga maneno na maneno kujenga mishororo na mishororo kujenga beti ambazo hujenga shairi zima. Haya yaliongoza utafiti huu katika uchambuzi wa muundo wa ushairi wa Kiganda na Kiswahili.

Mihimili ya Nadharia ya Umuundo

Nadharia hii ina mihimili kadhaa. Utafiti huu uliongozwa nayo kama ifuatavyo:

Fasihi inastahili kuchunguzwa kama muundo mmoja uliojengwa kwa vipengele tofauti

vinavyoshirikiana kukiunda kitu kizima. Pia, vipengele hivi vinachangiana yaani muundo huchangia mtindo na mtindo huchangia maudhui. Utafiti huu uliangalia jinsi vipengele tofauti vya mtindo vinavyochangia yaliyomo yaani maudhui katika kuunda; muundo mashairi ya Kiganda. Kwa hivyo mhimili huu uliongoza mtafiti kuchunguza ushirikiano wa maudhui, mtindo, na muundo wa mashairi ya Kiganda na jinsi vilivyochangiwa na kuendelezwa na ushairi wa Kiswahili. Pia ushairi wa Kiganda unaweza kuchangiwa na kushirikiana na wa Kiswahili.

Nadharia ya Umuundo huchunguza vipengele mbalimbali vya mfumo yaani muundo wa fasihi kwa kuchunguza jinsi vinavyohusiana katika kukamilisha kazi husika. Utafiti huu uliangalia jinsi maudhui, muundo na mtindo wa mashairi ya Kiganda vinavyohusiana na kuchangia katika kuendeleza vipengele vivi hivi katika ushairi wa Kiswahili kupitia shughuli ya ufunzaji na ujifunzaji. Hili limetokana na mawazo ya De Saussure kupinga kuchanganua lugha kwa kuangalia kiungo cha fasihi kimoja bila kuhusisha viungo mbalimbali. Kwa mfano, ushairi una vijenzi kama maudhui, vina, na mishororo ambavyo huunda muundo wa shairi na mtindo wake huweka wazi vyote katika mfumo mmoja wa yaliyomo. Utafiti huu uliangalia vijenzi, yaani, muundo wa mashairi ya Kiganda na jinsi ulivyochangiwa na kujengwa na wa ushairi wa Kiswahili kupitia ufunzaji na ujifunzaji. Pia, kufanana na kutofautiana kati ya ushairi wa lugha hizi mbili kulionyesha.

Nadharia hii pia hulenga matini ya kifasihi, yaani, maudhui yaliyo kwenye matini na kupuuza maswala mengine nje ya fasihi kama anavyosema Wamitila (2002) kwa mfano, inapuuza muktadha wa kijamii na mawazo ya mtunzi. Hili liliongoza utafiti huu kushughulikia hasa maudhui muundo na mtindo katika mashairi ya Kiganda na Kiswahili bila kuleta dhana zingine kutoka nje ya ushairi.

MATOKEO YA UTAFITI

Utafiti huu ulilinganisha na kulinganua muundo wa mashairi ya Kiganda na ya Kiswahili na kutambua kuwa kuna mengi ambayo ushairi wa Kiswahili unaweza kukopa kutoka kwa muundo wa ushairi wa Kiganda na kuendeleza muundo wake kama ifuatavyo:

Vina

Mashairi yote ya Kiganda yaliyoshughulikiwa katika uchunguzi huu hayakuwa na vina. Vina vya mashairi ya Kiganda vinabadilika badilika kutoka mshororo mmoja hadi mwingine. Uchunguzi zaidi ulionyesha kuwa jambo la vina katika mashairi ya Kiganda ni jambo ambalo watunzi hawajishughulishi nalo na linapotokea, hutokea kisadfa tu na mara nyingi hutokea katika ubeti kama mmoja halafu beti zingine zinakuwa na vina vinavyobadilika badilika. Ingawa dhana ya vina kwa jumla inajulikana katika ushairi wa Kiganda, ni jambo ambalo wanajua kuwa lipo kutokana na mashairi ya lugha zingine lakini katika lugha yao hakuna shairi hata moja ambalo limeitumia kutoka mwanzo hadi mwisho. Kwa hivyo, asilimia mia moja ya mashairi ya Kiganda hayana vina. Kwa upande wa Kiswahili mashairi yote yaani asilimia mia moja ya mashairi yaliyoshughulikiwa yalikuwa na vina. Pia, mashairi ya Kiswahili yalikuwa na vina vya ndani na vina vya nje. Vina vya baadhi ya mashairi vilikuwa vinabadilika badilika kutoka ubeti mmoja hadi mwingine na mengine yalikuwa na vina vinavyofanana kutoka mwanzo hadi mwisho. Hili laonyesha kuwa mashairi ya Kiganda na Kiswahili ni tofauti katika muktadha wa vina. Mashairi ya Kiganda hayana vina ilihali mashairi ya Kiswahili yana vina.

Kutokuwepo kwa vina katika mashairi ya Kiganda huwarahisishia walimu mchakato wa ufunzaji na kwa wanafunzi ujifunzaji huwa rahisi. Hakuna haja ya kuchambua vina katika mashairi ya Kiganda. Jambo hili humpunguzia mzigo na kumrahisishia ujifunzaji. Upande wa Kiswahili, ni lazima uchambuzi wa vina ufanyike kwa mwanafunzi kwa kuwa mashairi ya Kiswahili yana vina.

Pia, katika kujaribu kuwa na vina vinavyofanana, malenga hubadilisha tabdila, hubadilisha mpangilio wa sarufi. Jambo hili hufanya ushairi kuonekana kuwa mgumu kwa wanafunzi. Inambidi mwalimu wa Kiswahili kutumia mbinu ya kukariri mashairi haya ili kumfahamisha umuhimu wa vina. Lazima asisitize umuhimu wake ili kuwarahisishia wanafunzi uelewaji wa umuhimu wake. Pia, ashirikishe wanafunzi katika uimbaji na ughanaji wa mashairi ili waweze kusikia utamu unaoletwa na vina katika mashairi.

Ingawa mashairi ya Kiganda hayana vina, malenga wa Kiganda husisitiza mdundo (entunusi) katika mashairi yao. Hili huziba pengo la kutotumia vina. Ili walimu kuwarahisishia ujifunzaji wa jambo hili, huwafanya wanafunzi waimbe mashairi ili mdundo huo ujitokeze vizuri. Jambo hili huwarahisishia wanafunzi wa ushairi wa Kiganda ujifunzaji.

Vile vile, mashairi ya Kiganda hayana vina. Silabasi za mwisho katika mishororo ya mashairi ya Kiganda zinabadilika badilika kutoka mshororo mmoja hadi mwingine. Kwa hivyo, ufundishaji na ujifunzaji wa ushairi wa Kiganda ni rahisi kwa mwalimu akimwelezea mwanafunzi. Urahisi huu unamrahisishia mwalimu na mwanafunzi kazi katika ufunzaji na ujifunzaji. Ndio sababu ushairi wa Kiganda unatendwa vizuri kuliko ushairi wa Kiswahili.

Kibwagizo

Tukiangalia kibwagizo kama mshororo wa nne katika mashairi, baadhi ya mashairi ya Kiganda yana vibwagizo. Ingawa, mashairi mengi ya Kiganda yana mishororo zaidi ya nne. Lakini tukiangalia kibwagizo kama mkarara, yaani, mshororo wa mwisho wa ubeti ambao unarudiwa rudiwa, mashairi ya Kiganda hayana mikarara. Ingawa kuna baadhi ya mashairi ambayo yana mishororo ambayo inarudiwa rudiwa. Hii huwa si kama mikarara ya ushairi wa Kiswahili kwa kuwa huweza kujitokeza kihorera na husababishwa na haja ya mtunzi kutaka kusesitiza. Kwa hivyo ushairi wa Kiganda una urudiaji wa mistari lakini hujitokeza kama takriri badala ya mkarara. Dhana ya mkarara haipo kabisa katika ushairi wa Kiganda; mtunzi anapotaka kusesitiza dhana fulani, hutumia takriri ya mishororo badala ya mikarara. Upande wa Kiswahili, takriri na vibwagizo/mikarara ni tofauti sana. Ingawa urudiaji wa virai na sentensi upo katika mashairi ya Kiswahili, urudiaji/takriri ya sentensi hujitokeza zaidi kama vibwagizo badala ya takriri ya kawaida. Asilimia kubwa ya mashairi yaliyoshughulikiwa ilikuwa na vibwagizo mwishoni mwa beti. Hii ni tofauti kubwa baina ya ushairi wa Kiswahili na Kiganda.

Vipande

Mashairi ya Kiganda hayagawanywi katika vipande. Mishororo yake huwa ni kipande kimoja.

Baadhi ya mishororo huwa na mikato katikati, lakini hii hujitokeza kihorera tu si kama ile ya kutenganisha vipande katika mashairi ya Kiswahili. Mikato kati ya mishororo ya mashairi ya Kiganda hujitokeza kama mikato ya lugha ya nathari badala ya mikato ya kishairi ya kutenganisha vipande. Upande wa Kiswahili, kulikuwa na shairi moja ambalo lilikuwa na vipande vitatu lakini mashairi mengine yote, yalikuwa na vipande viwili. Dhana ya vipande inashikiliwa sana katika ushairi wa Kiswahili. Asilimia mia moja ya mashairi yaliyoshughulikiwa yalikuwa yamegawanywa katika vipande. Hii pia ni tofauti kubwa baina ya mashairi ya Kiganda na Kiswahili. Kuna shairi moja katika yale yaliyoshughulikiwa, yaani, “*naawe webuuze*” ambalo lilikuwa limegawanywa katika vipande viwili. Hata hivyo hili hujitokeza kisdafa kuliko kimpango. Sehemu ya kwanza mtunzi alikuwa anatambuliza dhana na kukamilisha katika sehemu ya pili, lengo lake halikuwa kutumia vipande. Kwa hivyo, vipande ni dhana geni kabisa katika ushairi wa Kiganda.

Ikiwa dhana ya vipande ni geni katika ushairi wa Kiganda, inamaanisha kuwa pia ni geni kwa wanafunzi wa Kiswahili ambao ni Waganda. Kwa hivyo, mwalimu wa ushairi wa Kiswahili anastahili kuliwekea msisitizo na kutoa mifano ya kutosha ili wanafunzi waweze kuelewa.

Mizani

Mashairi ya Kiganda hayazingatii usawa wa idadi ya mizani. Mishororo ya mashairi ya Kiganda ina mizani isiyolingana. Kila mshororo unakuwa na idadi isiyolingana na mwenzake. Kwa upande wa Kiswahili, mashairi ya Kiswahili yanazingatia idadi ya mizani. Utafiti huu ulihusisha mashairi ya kimapokeo, na mashairi ya kimapokeo huzingatia sana idadi ya mizani katika mishororo. Asilimia mia moja ya mashairi ya Kiswahili yaliyoshughulikiwa katika utafiti huu yalikuwa na idadi sawa ya mizani katika mishororo yake. Asilimia mia moja ya mashairi ya Kiganda hayakuwa na mizani sawa.

Mishororo

Katika mashairi ya Kiganda, idadi ya mishororo katika beti hubadilika badilika kutoka ubeti mmoja hadi mwingine wa shairi lile lile. Vile vile, hakuna muundo maalumu ambao mishororo ya mashairi ya

Kiganda hufuatilia. Baadhi ya mashairi huwa na mikato kati ya mishoro, mengine huwa na mikato mwishoni mwa mshororo yaani ubeti mzima huonekana kama mshororo mmoja wenye vipande ambavyo huwa msitari kivyake kwa mfano shairi la 'obudde buwungeera'. Shairi hili lina mikato mwishoni mwa mshororo lakini pia kuna mashairi ambayo hayana mikato wala vituo;

Obudde buwungeera,
Ssaawa zewerekerera,
Wanjuba mmulaba akkirira,
Wa, Nabikande gy'alya ebiwata.
Kitangaala basindiikiriza,
Kasana kakomekkereza,
Mmunyeenye zirindirira,
N'akeezi kasemberera,
Ng'obudde buwungeera.
Obudde buwungeera,
Batambuze basaayirira,
Ow'emmwanyi ayanuulirira,
Bakomazi bafundikira,
Ab'enseijere banoonyereza,
Ng'obudde buwungeera.
Obudde buwungeera,
Ekvoto batindikira.
Emimuli gizingululwa.
Kyeggulo kirangirirwa,
Buiri butinkuulwa,
Ezotulo zisemberera,
Obudde bwe buwungeera.
Obudde buwungeera,
Nsowera ziwummuizibwa,

Ensiri zeekaaliisa,
N'ebiku bimwenyerera,
Nkukunyi zeesungirira.
Emmese zisooberera,
Ngobudde buwungeera.
Obudde buwungeera,
Omusezi asalinkiriza,
Obudde buwungeera,
Nsanyaagize zikungiriza,
Bunyenyenkule busaakaanya,
Nennyonyi zitendereza,
Biwugulu biringiriza,
Biryira bisambagala,
Enkoko zisoonooka,
Enfo zizeesooka,

Kwa upande wa Kiswahili, kila ubeti huwa na idadi sawa ya mizani katika kila ubeti. Pia mishororo hugawanywa katika vipande tofauti tofauti. Kwa hivyo kuna tofauti kubwa baina ya ushairi wa Kiswahili na wa Kiganda kuhusu jukumu na muundo wa mishororo katika mashairi ya lugha zote mbili. Hata hivyo, mashairi ya lugha zote yana mishororo ambayo huunda beti zake.

Pia urefu wa mishororo katika mashairi ya Kiganda unategemea ujumbe ambao mwandishi anataka kupitisha kwa hadhira. Ndiyo sababu ushairi wa Kiganda hauzingatii idadi ya mizani. Mwandishi ana uhuru wa kuandika urefu unaojitosheleza kupitisha ujumbe wake kwa hadhira. Kwa hivyo lengo ni kupitisha ujumbe, siyo kurembesha shairi. Katika ushairi wa Kiganda, mshororo mmoja unaweza ukawa na mizani ishirini na mwingine ukawa na kumi. Hili linafanya ufundishaji wa mishororo kuwa rahisi kwa mwalimu wa ushairi wa Kiganda.

Muwala

Mashairi ya lugha zote mbili yanaheshimu dhana ya muwala katika kufikisha ujumbe kwa msomaji. Yaani, ujumbe wa mashairi ya lugha zote mbili huwa na muwala, yaani mfuatano maalumu wa ujumbe katika shairi. Muwala ni mfuatano wa ujumbe katika shairi kutoka mwanzoni hadi mwishoni, yaani ni mpangilio wa mawazo, mfuatano wa mawazo ili kulipa shairi maana. Shairi lazima liwe na mpangilio fulani unaoliunda. Ushairi wa lugha zote mbili unaheshimu na kufuatilia dhana hii.

Beti

Mashairi ya Kiswahili hugawanywa katika beti tofauti tofauti. Pia, mashairi ya Kiganda hugawanywa katika beti tofauti tofauti ila tofauti iliyopo ni kwamba jambo hili si la lazima. Shairi moja katika kumi na tano yaliyoshughulikiwa halikuwa limegawanywa katika beti. Shairi la 'Ensi N'emala Ekyuka' lina ubeti mmoja. Mashairi mengine yote ya Kiganda yaliyoshughulikiwa katika utafiti huu yamegawanywa katika beti.

Mashairi ya Kiganda yanagawanywa katika beti tofauti tofauti na beti hizo husheheni ujumbe unaojitosheleza kutoa ujumbe wa malenga kwa hadhira. Beti hizo huundwa kulingana na kama zimejitosheleza kutoa na kupitisha ujumbe wa malenga kwa hadhira au la. Kwa hivyo malenga anaweza akaandika ubeti wenye mishororo kumi na ubeti unaofuata uwe na mishororo miwili bora ujumbe uwasilishwe katika mishororo hiyo miwili au kumi. Kwa hivyo muundo wa ushairi wa Kiganda unaongozwa na utashi wa mwandishi kutaka kupitisha ujumbe kuliko utashi wake wa kutaka kuzingatia kanuni za muundo. Hii ndiyo sababu kigezo cha idadi ya mishororo katika ubeti hakizingatiwi katika ushairi wa Kiganda. Beti tofauti tofauti zaweza kuwa na idadi tofauti tofauti ya mishororo katika ubeti wa Kiganda. Kwa hivyo, ushairi wa Kiganda una muundo rahisi wa kufunza na kujifunza. Pia, ujumbe unapewa msisitizo kuliko muundo, jambo ambalo linafanya uchambuzi wa maana yake kuwa rahisi kwa wanafunzi.

Mwalimu wa ushairi wa Kiswahili anaweza kuwatolea mifano ya mashairi ya Kiganda na kuwaonyesha beti kwa mashairi yao kisha

awaonyeshe dhana hiyo hiyo kwa ushairi wa Kiswahili. Jambo hili litawarahisishia wanafunzi uelewaji wa beti katika mashairi.

Olwagwawo ne mmala ndoota!

Ndiga'ngo bizannya wamu

Wambwa, Kkapa ne beekuba akawuna

Abafuzi ne bakwanagana

N'abafuge okukkaanya

Amawanga ne gateeseganya

Bush, Saddamu nga batudde wamu

Kabira ayaniriza Mobutu

Amerika, Libiya guzisaza mu kabu

Entalo ne ziggwaawo

Bayeekera nga byafaayo

Mmundu ne tuzisuula eri

Bbomu kugenda kimpooowoze

Masasi ne tukendeeza

Ttanka ne tuzisaanyaawo

Bakazi baggya nga bassa kimu

Nnyombo ne zifumwa bufumwa

Busungu ne bukendeera

Okutu ne kukira ekkonde

Omunafu okusaaga n'agalina

Munaku agabana ne ba bifeeke

Omuddu n'alya ne nnyinimu

Kyeruppe ne Kaddugala

Kwagalana na kussa kimu

Ng'enkuyege z'omu kiswa

Njegere, tumenya mmenyemu

Ensi n'etebenkeramu

Nkomera ne tuzibumbulula

Ne Katonda n'atukwatirako

Ensi eno n'emala ekyuka!

Awo we nazuukukira!

Kama ilivyobainishwa hapo juu, muundo katika ushairi wa Kiganda si jambo ambalo linatiliwa mkazo sana. Ushairi wa Kiganda unampa mtunzi uhuru wa kufinyanga na kuchezea lugha atakavyo ili kuwasilisha ujumbe kwa hadhira. Haumpi mtunzi masharti mengi ya kuzingatia katika utunzi wake wa mashairi hasua kimuundo. Masharti yaliyopo ni yale ya kijumla na ya kawaida kama uwepo wa beti na mishororo.

Ushairi wa Kiganda unaweka msisitizo kwenye ujumbe kuliko kaida za kimuundo ambazo wakati mwingine huficha ujumbe ama hupoteza ujumbe kabisa. Katika kujaribu kuzingatia masharti ya kimuundo, malenga anapata ugumu kuweka ujumbe wake bayana. Kwa mfano analazimika kuvunja sentensi akiwa katikati ili aweze kuwa na vina. Anaweza kufupisha sentensi ili aweze kuwa na idadi fulani ya mizani jambo ambalo linamshurutisha kuachana na kauli ambazo zingeweka wazi ujumbe kwa kuwa ni ndefu na zitafanya mshororo wake uzidishe mizani. Pia, dhana ya vina yaweza kumfanya malenga kuweka maneno yanayopoteza ujumbe mwishoni mwa mshororo ili aweze kuwa na vina vinavyofanana.

Kwa hivyo, ushairi wa Kiganda katika kupuuza kanuni hizi, unakuwa rahisi kuchambua kwa kuwa hauna kanuni nyingi ambazo zitamtatiza mwanafunzi. Mwanafunzi wa ushairi wa Kiganda anachambua ujumbe tu, jambo ambalo ni rahisi kwake kuambua kwa kuwa ndio unawekewa msisitizo na malenga badala ya kanuni na masharti ya kimuundo.

Kwa hivyo, mwalimu wa ushairi wa Kiswahili ana jukumu la kuweka wazi ujumbe katika ushairi. Lazima atumie mbinu ambazo zitamsaidia mwanafunzi kupata na kutambua ujumbe mhimu katika shairi badala ya kuchambua muundo mgumu wa ushairi.

Upande wa ushairi wa Kiswahili unazingatia kanuni/kaida nyingi za kimuundo ambazo hufanya uchambuzi kuwa changamano. Mashairi ya Kiswahili yaliyoshughulikiwa katika utafiti huu yalikuwa na muundo kama ifuatavyo. Baada ya kuangalia muundo wa mashairi ya Kiganda, huu ni uchambuzi wa muundo katika mashairi ya Kiswahili yaliyoteuliwa.

Nchini Uganda, mwanafunzi anatajikana na mtahini anapochambua muundo wa shairi kutambau aina ya shairi kulingana na kigezo cha idadi ya mishoro katika ubeti. Lazima ataje ikiwa shairi ni la tarbia, tathilitha n.k. kabla ya kujadili vipengele vingine vya muundo. Kwa hivyo, mwalimu wa ushairi wa Kiswahili pia lazima afundishe mwanafunzi uainishaji wa mashairi kulingana na idadi ya mishororo na vipengele vingine vya muundo. Katika mashairi ya Kiganda, hili halipo kwa kuwa idadi ya mishororo hailingani. Ubeti mmoja katika shairi moja waweza ukawa na mishororo sita na mwingine kumi.

Pia, mwanafunzi anahitajika kuchambua vipengele vyote vilivyoonyeshwa hapo juu kama vina, mizani, vipande n.k. Dhana hizi zote haziko katika ushairi wa Kiganda. Kwa hivyo, mwanafunzi wa ushairi wa Kiganda halazimishwi kuzichambua. Anatajikana kuelewa ujumbe na dhana zingine chache. Upande wa ushairi wa Kiswahili, vipengele vya uchambuzi ni vingi, jambo ambalo husababishia mwanafunzi wa ushairi wa Kiswahili ugumu katika ujifunzaji na kumfanya mwanafunzi wa ushairi wa Kiganda asipate ugumu katika ujifunzaji na hivyo kufanya vizuri katika mitihani.

Mwalimu wa ushairi wa Kiswahili ana jukumu la kumwongoza mwanafunzi katika uchambuzi wa vipengele hivyo vyote vya muundo kimoja baada ya kingine. Kwa mfano, anaweza kutumia nyimbo ili kuwaonyesha vina na mishororo. Nyimbo huwavutia sana wanafunzi. Kwa hivyo, akizitumia zitawavutia sana.

Ushairi wa Kiswahili unashikilia muundo ambao unapoteza ujumbe au kufanya ujumbe uwe mgumu kutambulika. Katika kujaribu kuhifadhi muundo wa kimapokeo kama usawa wa mizani, vina n.k., mwandishi hupoteza ujumbe au huficha ujumbe. Jambo ambalo hufanya uchambuzi kuwa mgumu kwa mwanafunzi.

Katika utafiti huu, iligunduliwa kuwa ushairi wa Kiswahili unazingatia kaida nyingi kuliko ushairi wa Kiganda. Ushairi wa Kiganda unaweka msisitizo zaidi kwenye ujumbe kuliko kanuni za utungaji. Kwa upande wa ushairi wa Kiswahili, kanuni za utungaji zinasisitizwa huku ujumbe pia ukiwekewa msisitizo. Utumiaji wa kaida nyingi unafanya ushairi wa Kiswahili uwe na muundo mgumu kuchambua na kuelewa kwa mwanafunzi. Upande wa ushairi wa Kiganda, muundo huu rahisi unafanya uchambuzi wa ushairi kuwa rahisi kwa mwanafunzi. Ndio sababu wanafunzi wa ushairi wa Kiganda wanatenda vizuri katika uchambuzi wa mashairi ya Kiganda kuliko wale wa Kiswahili. Utafiti huu uligundua kuwa ushairi wa Kiganda unatumia muundo sahili, yaani wa kawaida, kuwasilisha ujumbe mzito. Katika ushairi wa Kiswahili, ujumbe unapotelea katika kujaribu kusawazisha vina, kusawazisha mizani na kadhalika.

Ingawa kulingana na matokeo yaliyo hapo juu inaweza ng'amuliwa kuwa ushairi wa Kiswahili una muundo ambao umeendelea zaidi kuliko ule wa Kiganda, ushairi wa Kiswahili una mengi ya kukopa kutoka ushairi wa Kiganda.

Kwanza, msisitizo uwekwe kwenye ujumbe kuliko kaida na kanuni za utungaji ambazo hufanya ushairi kuwa mgumu kwa wanafunzi. Umuhimu wa ushairi ni kupitisha ujumbe kwa hadhira yake si kuwa na urembo tu. Kwa hivyo, ushairi wa Kiswahili kama ushairi wa Kiganda ujifunze kusisitiza ujumbe kuliko muundo.

Pili, mwalimu wa Kiswahili aweke msisitizo katika uchambuzi na ufafanuzi kwenye kanuni hizi kwa kuwa kama ilivyoonyeshwa hapo juu, kaida hizi hufanya uchambuzi wa mashairi kuwa mgumu kwa wanafunzi. Kwa hivyo, njia moja ya kuendelea kitu ni kukifundisha tena vizuri. Utafiti huu unahimiza walimu wa Kiswahili kusisitiza umuhimu, na matumizi ya kaida hizo ili wanafunzi waweze kuzielewa na hivyo kuzichambua kwa urahisi.

Tatu, mashairi ya Kiganda yote kimuundo ni masivina. Hili ni jambo ambalo ushairi wa Kiswahili waweza kukopa ili kuendelea upesi. Ule muundo wa kimapokeo una kaida nyingi ambazo huwanyima baadhi ya watunzi fursa ya kuandika ujumbe walio nao kwa kuwa hawawezi kuzizingatia

kaida hizi zote. Ikiwa ushairi wa Kiganda upo na unaendelea vizuri bila kuzingatia hizo kanuni zote, pia ushairi wa Kiswahili waweza. Pia, hili linatuonyesha kuwa masivina ni mashairi kamili ambayo yanaleta ujumbe kikamilifu. Umuhimu wa kwanza wa ushairi ni kupitisha ujumbe, si urembo na kupamba. Kwa hivyo, ushairi wa Kiswahili lazima uzingatie ujumbe zaidi kuliko kanuni za muundo. Ingawa ushairi wa Kiswahili unahitaji hizi kanuni, lakini ni bora ikubalike kuwa masivina pia ni mashairi kamili na kuyaendeleza pamoja na ya kimapokeo. Kwenye mtaala wa ushairi wa Kiswahili nchini Uganda, hakuna diwani ya mashairi huru/masivina ambayo inatumiwa. Diwani zote mbili ambazo zinatahiniwa ni za mashairi ya kimapokeo. Kutokana na ushairi wa Kiganda, tunaona kuwa pia mashairi huru ni mashairi kamili ambayo yaweza kufundishwa shuleni. Kwa hivyo yapewe hadhi sawa na mashairi ya kimapokeo. Na diwani za masivina pia ziteuliwe na kuwekwa kwenye silabasi. Jambo hili litawasaidia wanafunzi kuwa na ujuzi wa kuchambua masivina pia. Tukifanya hivyo, ushairi wa Kiswahili utaendelea upesi kwa kuwa hata wale watunzi ambao hawana uwezo wa kuzingatia kaida za kimapokeo lakini wenye ujumbe mhimu, watakuwa wamepewa fursa ya kuchangia. Idadi ya watunzi ikizidi, ushairi utaendelea upesi. Pia mashairi ya Kiganda yameonyesha kuwa rahisi kwa wanafunzi kuchambua kwa kuwa ni masivina na yana muundo rahisi. Kwa hivyo, wanafunzi wa ushairi wa Kiswahili watarahisishiwa na kupenda ushairi wakipewa fursa ya kuchambua masivina.

Pia, ikiwa wanafunzi wa ushairi wa Kiganda wanatenda vizuri katika ushairi wao ambao ni ushairi huru/masivina, ilihali wanafunzi wa Kiswahili wanatenda vibaya katika ushairi wa Kiswahili ambao ni ushairi wa kimapokeo, hii ni ishara kuwa masivina ni rahisi kwa wanafunzi kuchambua. Kwa hivyo, kushikilia muundo wa kimapokeo tu ni kuwanyima wanafunzi fursa ya kuupenda ushairi na kuuchangamkia na pia kuendeleza. Wanafunzi wakiwa na fikira hasi kuwa ushairi wa Kiswahili ni mgumu, idadi ya wanaouchangamkia pia itapungua. Pia, watunzi wa diwani watapungua. Wanafunzi wapewe fursa ya kujifunza miundo yote ya ushairi. Yaani, muundo wa kimapokeo na ule wa masivina kisha wajichagulie upi uliobora wa kuendelezwa. Tangu mwaka wa 2009 ambapo diwani ya 'Kichomi' ya

Euphrase Kezilahabi iliondolewa kwenye orodha ya diwani zinazotahiniwa, diwani zote ambazo zimekuwa zinatahiniwa ni za mashairi ya kimapokeo. Utafiti huu haukuweza kulinganisha matokeo ya wakati diwani ya ushairi huru ulipotahiniwa na ya sasa ambapo ushairi wa kimapokeo tu ndio unatahiniwa kwa kuwa mitindo, na mpangilio wa mitihani pia imebadilika. Wakati huo, ushairi ulikuwa ni swali tu katika karatasi ya fasihi lakini sasa, ushairi ni karatasi huru yenye mtihani unaojisisimamia kivyake.

Kwa hivyo, muundo wa ushairi wa Kiswahili uruhusiwe kuendelea. Mtunzi awe na uhuru wa kuzingatia kaida au kutozizingatia kama ilivyo kwa mashairi ya Kiganda. Kwa hivyo, ushairi wa Kiswahili ukichukua mkondo huu wa mashairi ya Kiganda, ushairi wa Kiswahili utaendelea. Mtunzi wa ushairi wa Kiswahili atapewa uhuru wa kuwa mbunifu, na hili litaendeleza ushairi wa Kiswahili. Pia mashairi huru yatakuwa rahisi kwa wanafunzi wa ushairi wa Kiswahili kuyachambua na kuyaelewa.

Pia, mashairi ya Kiganda yanatumia mbinu chache za lugha. Idadi ya mbinu za lugha ambazo zimetumiwa katika mashairi yaliyochambuliwa ni chache ikilinganishwa na Kiswahili. Mashairi ya Kiswahili yalikuwa na mbinu nyingi zaidi kuliko yale ya Kiganda. Walimu wa Kiswahili walisema kwamba wanafunzi wao wanakuta ugumu katika kuelewa maana za mbinu kama methali n.k. Jambo hili linafanya uchambuzi wa mashairi kuwa mgumu. Kwa mfano, mwanafunzi ambaye hajaelewa maana ya methali hataelewa vizuri ujumbe wa shairi zima kwa kuwa methali hiyo inachangia kwenye ujumbe ulio katika shairi hilo. Kwa hivyo, mwalimu wa ushairi wa Kiswahili anastahili kuweka msisitizo wake kwenye uchambuzi wa mbinu au tamathali za usemi. Awafafanulie wanafunzi tamathali za usemi na kuwaeleze vizuri ujumbe uliomo.

Katika lugha ya Kiswahili kuna mitindo ya mashairi miwili. Yaani, mtindo wa kimapokeo na mtindo wa masivina/mashairi huru. Mashairi ya kimapokeo ndiyo yalishughulikiwa katika utafiti huu. Utafiti ulilenga diwani ambazo zinatahiniwa ili kutatua shida ya utendaji mbaya katika mitihani ya ushairi ya kitaifa. Hata hivyo, utafiti huu umegundua kuwa asilimia kubwa ya mashairi ya Kiswahili ni mashairi

ya kimapokeo. Mashairi yasiyo ya kimapokeo yanapuuzwa sana. Walimu walioshiriki katika utafiti huu hawachukulii masivina kama mashairi kamili. Maoni haya yana shikiliwa sana na washairi wengi wa Kiswahili. Diwani ambazo zimetungwa zikizingatia kanuni za kimapokeo ni nyingi zaidi kuliko zile za mashairi huru.

Kwa upande wa Kiganda, mashairi yote ni mashairi huru. Ni mashairi ambayo hayabanwi na kanuni isipokuwa kaida ya mahadhi, yaani mashairi ya Kiganda lazima yawe yanaimbika. Mashairi ya Kiganda yanazingatia ujumbe kuliko kaida za utunzi.

Katika kujaribu kuzingatia kaida, tahajia za maneno huvunjwa (tabdila), maneno hufupisha (inkisari) au maneno hrefushwa (mazida) ili kuweza kuwa na idadi sawa ya mizani, na vina vinavyofanana na uborongaji sarufi hili linafanya ujumbe usieleweke. Hasa wanafunzi wa Uganda ambao huanzia Kiswahili katika kidato cha kwanza na baadhi ya msamiati huwa mpya kwao. Kwa hivyo, unapovunjwa huwa mgumu kwa mwanafunzi. Kwa hivyo humfanya mwanafunzi asitende vizuri katika somo la ushairi wa Kiswahili. Watunzi wa ushairi wa Kiswahili wakuze pia mashairi huru kama ilivyo kwa Kiganda, mashairi huru yakubaliwe kama mashairi ya Kiswahili bila mjadala. Diwani ambazo zinachanganya mashairi huru na mashairi ya kimapokeo zitungwe ili kufanya ushairi rahisi kwa wote lakini bila kupoteza uasilia wake ambao unajitokeza katika mashairi ya kimapokeo.

Ingawa mashairi ya Kiganda hayana vina, yanazingatia sana mdundo kuliko mashairi ya Kiswahili. Mashairi ya Kiganda mara nyingi huambatana na ngoma za kitamaduni. Hata ingawa shairi limeandikwa, lazima liwe na sifa hii ya mahadhi ambayo yanaweza kuambatana na ngoma ili kuburudisha watu. Ilihali upande wa Kiswahili inagawa mashairi yanaimbika, kiutamaduni hayaambatani na ngoma. Kwa hivyo, sifa mhimu ya shairi la Kiganda ni uwezo wake wa kuimbika. Swala la uimbikaji katika ushairi wa Kiganda linaisitizwa sana kuliko katika ushairi wa Kiswahili.

Mwalimu wa ushairi wa Kiswahili yaweza kuhamisha maarifa kutoka ushairi wa Kiganda na kuendeleza muundo wa ushairi wa Kiswahili kama ifuatavyo:

Utafiti huu umegundua kuwa baadhi ya kaida zinajitokeza katika ushairi wa Kiganda na Kiswahili ni sawa. Kwa hivyo, kufanana huku kwaweza kutumiwa na mwalimu wa ushairi wa Kiswahili kuwarahisishia uchambuzi wa muundo. Mwalimu awatolee wanafunzi mifano ya kaida hizi kutoka ushairi wa Kiganda ambao wamezoeana nao, kisha awaonyeshe kaida hizo hizo kwa Kiswahili. Wanafunzi wanaweza kupewa shairi la Kiganda kwanza na kutambua beti zake, mishoro yake na kadhalika, kisha wapewe la Kiswahili na kutambua viungo vile vile. Jambo hili litawaonyesha kuwa ushairi wa Kiswahili ni sawa na ule ushairi ambao wamezoea, yaani ushairi wa Kiganda na hivyo kufanya uchambuzi kuwa rahisi kwao.

Mwalimu wa ushairi wa Kiswahili atumie shairi la Kiganda na kuwaonyesha wanafunzi kuwa pia mashairi ya Kiganda yana kaida ambazo zinaongoza utunzi wake, halafu awaonyeshe kaida hizo hizo katika mashairi ya Kiswahili. Kaida hizi zitajwe kwa Kiganda kisha waonyeshwe kaida hizo kwa mashairi ya Kiswahili. Kwa kuwa wanafunzi tayari wamezoea kaida hizi kwa lugha zao, jambo hili litawarahisishia uelewaji wa kaida hizi kwa Kiswahili. Mwanafunzi ambaye tayari anajua beti, mishororo, vina na kadhalika katika lugha yake ya mama hatapata ugumu akionyesha mbinu hiyo hiyo katika lugha ya Kiswahili.

Pia kuna mashairi simulizi ambayo wanafunzi tayari wanajua. Mifano yaweza kutolewa kutoka mashairi hayo ya Kiganda na kuwaonyesha wanafunzi kuwa mbinu hizi pia ziko kwa Kiganda.

HITIMISHO

Ingawa ushairi wa Kiswahili umeendelea kimuundo kuliko ushairi wa Kiganda, kuna mambo mengi ambayo ushairi wa Kiswahili waweza kukopa kutoka ushairi wa Kiganda na kwa hivyo ukajiendeleza. Utafiti huu umetumia ufundishaji kama njia ya kuonyesha mchango wa ushairi wa Kiganda katika kuendeleza ushairi wa Kiswahili kwa kuwa ili jambo lolote lihifadhiwe vizuri na kuendelezwa vizuri, ni lazima lifundishwe kwa kizazi kinachofuata. Pia lazima lifundishwe vizuri. Kwa hivyo utafiti huu uliangalia jinsi muundo wa ushairi wa Kiganda ulivyo, na kuulinganisha na ule wa Kiswahili, kisha ukaonyesha ni yepi ambayo ushairi wa Kiswahili waweza kukopa kutoka ushairi wa Kiganda. Hili lilifanyika ili kujibu swali la kwa

nini ushairi wa Kiganda unafanywa vizuri katika mitihani ya kitaifa kuliko ushairi wa Kiswahili. Kwa hivyo walimu wa lugha zote mbili walishirikishwa ili kulinganisha ni muundo upi ulio rahisi kufunzwa kwa wanafunzi kati ya ushairi wa Kiswahili na Kiganda.

MAREJELEO

Abdilatif A. (1973) sauti ya dhiki. Nairobi; oxford press.

Chraghdin & Ahmed S. (1989) Malenga Wa Karne Moja. Nairobi; Longman Kenya.

Culler J. (1975) structuralist poetics; structuralism, linguistics, and the study of literature. Wisconsin; University of Wisconsin press.

Fokkema D.W. (1995) STRUCTURALISM; its rise influence and aftermath. London; Cambridge university press.

Hassan, S. F. (2013). "Analysing the Language of Poetry from a Perspective of Linguistics". *International Journal of English and Education*. 2 (2): 394-405.

Hugo E. S.B (2003) Aboluganda Abendaemu. Kampala; Fountain publishers.

Kihore, Y. M., Massamba, D. P. B., na Msanjila, Y. P. (2003). *Sarufi Maumbo ya Kiswahili Sanifu (SAMAKISA) Sekondari na Vyu*. Dar es salaam: TUKI.

Masagazi, K. (1992) balya ne'ensekeezi (abayiia abajja). Kampala; Luganda consultancy bearau.

Massamba, D. P. B., Kihore, Y. M. na Hokororo, J. I. (2009). *Sarufi Miundo ya Kiswahili Sanifu (SAMIKISA) Sekondari na Vyu*. Dar es salaam: TUKI.

Massamba, D. P. B., Kihore, Y. M. na Msanjila, Y. P. (2004). *Fonolojia ya Kiswahili Sanifu (FOKISA) Sekondari na Vyu*. Dar es salaam: TUKI.

Mnyampala, M. (1970). *Diwani ya Mnyampala*. Nairobi: East African Literature Bureau.

Mnyampala, Mathias. (1965). *Diwani ya Mnyampala*. Dar es Salaam: East African Literature Bureau.

Robert, S. (1958). "Hotuba juu ya Ushairi". *Journal of the East African Swahili Committee*. 28 (1): 37-42.

Saussure F.D (1909) *Diuxieme cours de lingustique generale*. D'pres les cahiers. Newyork; Oxford press.

Saussure F.D (1910) *Notes Preparatoires Pour Le Cours De Linguistique Generale*. London; Oxford Press.

Saussure, F. (1959). *A Course in General Linguistics*. New York: Philosophical Library.

Schole R. (1974) *structuralism in literature*. London; oxford university press.

Shaaban R. (2003) *barua za shaaban Robert, 1931-1958*. Dar-es-salaam; TUKI

Wallah B.W (1988) *Malenga Wa Ziwa Kuu*. Nairobi; East African Educational Publishers.

Wamitila K.W (2002) *Uhakiki Wa Fasihi; Misingi Na Vipengele Vyake*. Nairobi; Phoenix Publisher.